

63.3(0)
В 53

1000р.

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія

Випуск ІХ

Івано-Франківськ

2005

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРІЯ
ВИПУСК ІХ**

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
“ПЛАЙ”
2005

ББК 63
В 53

Вісник Прикарпатського університету.
Історія. 2005. Вип. ІХ.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етнополітичним та національно-культурним процесам в Україні, а також актуальним проблемам історії зарубіжних країн, праці молодих науковців.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of the ethnopolitical and nation-cultural processes in Ukraine, history of foreign countries, and the research results of the beginning scientists.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*); д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ; д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІЙШИН; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*); д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ; д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК; д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО; д-р істор. наук, проф. І.С.ФЕДОРІАК; канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕСВ

(відповідальний секретар)
Етофаника
код 02125208
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Видається з 1995 р.
Інв. № 696632

Адреса редакційної колегії:

76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

© Видавництво "Плай" Прикарпатського університету, 2005.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

І.Я.Райківський

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.

ХІХ століття трактується в сучасній історіографії як період формування модерної української нації. На першому етапі національного відродження передова інтелігенція проявляла зацікавлення до вивчення різних сторін життя рідного народу, що опинився під владою двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Серед галузей українознавства як науки особливу роль відіграло мовознавство, що набуло поширення по обидва боки російсько-австрійського кордону. Перші граматики української мови на етнічних землях у складі Австрії викликали зацікавлення дослідників [10; 13; 14; 15; 20; 21; 22; 23; 29 та ін.], однак і досі не відтворено цілісної картини розвитку мовознавства та його значення в національному відродженні. Розвиток українського мовознавства в Галичині активізувався в першій третині ХІХ ст., що й стало предметом дослідження в даній статті.

Внаслідок занепаду Речі Посполитої в 1772 р. галицькі русини перейшли під владу Австрійської імперії в денационалізованому стані, за висловом відомого українського літературознавця М.Возняка, "без ознак свого окремого національно-культурного життя" [12, с.5]. "В Західній Україні не було того піднесення своєрідного українського патріотизму, який пережила Гетьманщина по інерції автономного життя ... ХVІІІ ст., – відзначав М.Грушевський. – Всі вищі прошарки суспільства були цілковито денационалізовані..." [18, с.60]. Українське населення представляли майже виключно селяни, що перебували в тяжкій панщизняній неволі, та малоосвічене греко-католицьким духовенство, яке мало низький соціальний статус.

Ополячення й окатоличення поширилися настільки, що навіть у селах священики почали виголошувати проповіді польською мовою та намагалися розмовляти нею вдома або користувалися т. зв. язичієм (мішанина польської, церковнослов'янської й української мов). Натомість українською мовою говорило здебільшого неграмотне селянство, через це її зневажливо називали "мужичою", "хлопською" [15, с.3]. Русини у Східній Галичині відчували слабку спорідненість із населенням Буковини та Закарпаття, що розмовляло такою ж мовою, і ще меншу зі своїми кривими в Російській імперії, були приречені, здавалось, на зникнення як окрема етнічна група [9, с.389].

Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійського уряду 1770–80-х рр., що створила можливості для українського культурного відродження. Реформи Марії-Терези та Йосифа II в дусі освіченого абсолютизму охопили головним чином сільське господарство, церкву й освіту, дещо поліпшили соціальне й матеріальне становище двох основних прошарків українського населення. Особливе значення в національному пробудженні мало підвищення статусу Греко-католицької церкви, зокрема після 1808 р., коли відновлено Галицьку митрополію. Внаслідок заснування нових навчальних закладів, насамперед Руського інституту при Львівському університеті (*Studium ruthenum*) та греко-католицької семінарії у Львові, був відкритий шлях для освіти греко-католицького духовенства, тісно пов'язаного із сільським оточенням. Зокрема, у Руському інституті, що діяв із 1787 по 1809 рр., із метою підготовки священників-русинів до сану навчання на філософському й теологічному факультетах проводилося руською мовою [17, с.41, 42].

Отримавши освіту, ознайомившись із передовими ідеями свого часу, священники переймалися етикою служіння народові. На відміну від підросійської України, де переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких русинів у першій половині ХІХ ст. була Греко-католицька церква. “Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини, – писав І.Франко, – то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції в нас не було” [30, с.87]. Руський інститут за весь період існування підготував близько 500 високоосвічених священників, які внесли значний вклад у національне відродження Галичини [19, с.14]. Відкриття навчальних закладів для галицьких русинів, запровадження рідної мови як мови навчання, освіти мало далекоюсяжне значення для пробудження притлумленого за довгі роки польського панування почуття національної ідентичності.

Щоправда, перші кроки на шляху національно-духовного відродження в Галичині були досить слабкими. Власті дбали насамперед про освіту священників, щоб вони вміли добре читати й співати з церковних книг та їх розуміти, що вказувало на стару книжну церковнослов'янську мову як на літературну. Національно свідомо еліта внутрішньо не готова була сприйняти живу народну мову як мову шкільництва, літератури, науки, вважаючи її недостатньо розвинутою. Згідно з розпорядженням цесаря, галицьким русинам польську, латинську чи німецьку мови навчання в школах замінила, на жаль, не материнська розмовна мова, а церковнослов'янська, така ж мертва, як і латинь. Перше й половина другого десятиліття ХІХ ст. стали періодом найбільшого занепаду в розвитку

української мови в Галичині, що була лише засобом побутового спілкування простолюду [15, с.4, 5].

Занепад у національно-культурному житті відобразився на видавничій діяльності. Слухачі Руського інституту могли користуватися лише двома підручниками руською мовою – з логіки та історії церкви, тоді як інші предмети (з 1794/95 н.р. навчання тривало 4 роки) вивчали з усних викладів [8, с.62, 101]. У період із 1796 до 1808 р. друкарня Ставропігійського інституту у Львові – єдиної (до 1848 р.) світської інституції галицьких русинів – не видала жодної книги кириличним шрифтом. У 1808–1810 рр. з'явилися три видання церковнослов'янською мовою, а в 1811–1820 рр. – п'ять [25, с.99]. Єдина на території австрійської держави на початку ХІХ ст. руська друкарня, що знаходилася у розпорядженні Ставропігії, передусім через нестачу коштів, не змогла вповні задовольнити зростаючих потреб руського населення у різноманітній літературі. За перші п'ятдесят років перебування Галичини під австрійською владою зі 134 книг, що вийшли з-під пера місцевих авторів, лише 73, переважно релігійного змісту, були надруковані церковнослов'янською мовою, тоді як народною – жодної книги [25, с.99, 100].

Усе ж національне життя русинів поступово активізувалося й у своєму розвитку пройшло два етапи: кінець ХVІІІ ст. – 1820-ті рр. і 30-ті – середина 40-х рр. Перший з них відбувався під знаком ідей Просвітництва, а другий – романтизму, коли соціальне обличчя та ідеологія національного руху все більше демократизувалися [27, с.60]. “На брак умового життя серед галицьких русинів, – писав К.Студинський, – перед виступом Маркіяна Шашкевича нарікати годі”, в краї “розвинув ся спеціально сильно науковий рух...” [28, с.1].

На першому етапі головними осередками західноукраїнського національного відродження були Перемишль, як центр греко-католицької єпархії, та Львів. Під покровительством перемишльського єпископа Михайла Левицького 5 липня 1816 р. австрійський цесар затвердив утворення першого в Галичині культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священників (“Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії”) [10, с.117]. Статут товариства, підписаний М.Левицьким ще 20 січня того ж року, вийшов друком латинською мовою у Відні. За поданням єпископа, товариство очолив Іван Могильницький, що відав справами шкільництва в єпархії, рядовими членами були священники [1, с.39].

“Головною метою даного Товариства, – говорилося у статуті, – є розвиток справжньої релігії і побожності шляхом пропаганди в усій єпархії

різних творів...” [1, с.41]. Для досягнення цієї мети передбачалося видавати книжки насамперед для читання простого народу. Вони мали бути написані простою мовою, котру використовували селяни, за винятком “грубих” висловів, які необхідно “окультурити”. Малося на увазі, що читач не лише поповнюватиме свій словниковий запас більш елегантними виразами, а й почне звикати “до зрозуміння того, що почує в церкві”. Товариство передбачало видання шкільних підручників і загальноосвітніх книжок, що за змістом охоплювали питання “господарства, гігієни, праводавства, філантропії (благодійності. – І.Р.)” [32, с.52, 53].

Особливий наголос у статуті, за словами вченого-літературознавця В.Щурата, було зроблено на виховання “патріотизму і лояльності”, освіти духовенства, водночас допускалося написання наукових праць нерідними мовами – латинською й німецькою. У цілому перемишльське товариство священиків, писав В.Щурат на початку ХХ ст., “мало бути чимсь більше, ніж звичайною видавничою спілкою, ... ніж нинішнє товариство “Просвіта”, передбачало “освідомленне селянства і образование духовенства, а будучи зложене з самих священиків, не могло брати ся до діла з іншого становища, як тільки із священничого” [32, с.53]. Всупереч опору місцевої адміністрації провідні діячі товариства (Йосиф Левицький, Йосиф Лозинський, Іван Лаврівський та ін.) під проводом І.Могилиницького приступили до видання шкільних підручників та популярної літератури народною мовою, поширення освіти серед народу. Завдяки самовідданій праці перемишльських просвітителів вдалося добитися в 1818 р. урядового дозволу на запровадження руської мови в початкових школах Східної Галичини. До 1832 р. у Перемишльській єпархії відкрито близько 400 шкіл із руською мовою навчання [25, с.100, 101].

Боротьба передових галицьких діячів за розширення суспільних функцій руської мови в 20–30-х рр. ХІХ ст. знайшла розуміння й підтримку І.Снігурського, який у 1818 р. став перемишльським єпископом. Уже в першому посланні від 30 серпня 1818 р. він заявив, що посилення релігійних почуттів можна досягти лише шляхом піднесення освітнього рівня віруючих. І.Снігурський організував друкарню, в якій публікувалися релігійні, навчальні, публіцистичні, літературні праці, створив фонд для закупівлі руських книг для капітульної бібліотеки тощо [1, с.83]. Інтерес до української мови в Галичині підсилювало знайомство з першими працями, надрукованими народною мовою на Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії. Так, народну мову в літературний обіг увів І.Котляревський своєю “Енеїдою” 1798 р., поети-романтики, слідом за Г.Квіткою-Основ’яненком, сприяли розвитку української літературної мови. Водночас виходили друком наукові описи української мови, що різними шляхами

потрапляли в Галичину: Олексія Павловського, автора першої граматики (1818 р., Санкт-Петербург), правописом якого скористалися видавці “Русалки Дністрової”, Михайла Максимовича, Ізмаїла Срезневського та ін. [26, с.168].

Першим, хто усвідомив небезпеку цілковитої денаціоналізації галицьких русинів і став на захист рідного слова, був І.Могилиницький. Він доклав багато зусиль для написання підручників і наукових праць, підготовки вчителів руською мовою. У 1816 р. І.Могилиницький видав буквар і катехизм, що згодом перевидавалися, а в 1823 р. підготував до друку “Грамматыку Языка славено-русского” (далі – “Грамматика”). Наступного року одержано дозвіл на її друк, проте “Грамматика” з незалежних від автора причин так і не була надрукована й уперше побачила світ лише в 1910 р. стараннями М.Возняка. Отже, праця І.Могилиницького не мала великого впливу на розвиток граматичної думки, хоч і прислужилася наступним авторам граматики руської мови, будучи добре відомою в рукописі. Більш щасливу долю мала “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” (далі – “Відомість”), повністю опублікована М.Возняком разом із “Грамматикою” як передмова до неї. Переклад “Відомості” польською мовою з’явився у “Czasopismie naukowem” бібліотеки Осолінських у 1829 р. із значно скороченого німецькомовного варіанта праці. Пізніше “Відомість” перевидавалася у Відні та Львові, вийшов друком переклад російською мовою, а в 1856 р. П.Куліш надрукував його в 11 томі “Записок о Южной Руси” під заголовком “О древности и самобытности южнорусского языка” [4, с.8, 9].

“Відомість” стала першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині. Зрозуміло, що далеко не все з неї прийняте у сучасній лінгвістиці. Однак найбільшою заслугою статті І.Могилиницького можна вважати саму постановку питання: українська мова є такою ж самобутньою мовою, як і інші слов’янські мови, рівноправною з ними, повинна бути запроваджена в усі сфери життя народу [13, с.17]. І.Могилиницький писав: “*Народъ рускій есть племенемъ и отраслею рода славенского, якъ кождый инный народъ славенскій. То само о языкѣ рускомъ разумѣти належить*”. Втрата незалежності (перестала існувати “заложена Володимиромъ В(еликим) монархія Руска”) не може служити підставою для зникнення мови народу. Як приклад, було сказано, що “нема уже слѣду силы и славы *греческого и римского* панованя, но языкъ греческій и римскій” збереглися [4, с.28]. Чехи чи угорці від того, що не мають власної держави і є підлеглими Австрійської імперії, не перестали ними бути. “Въ той самой колѣби, – робить висновок автор розвідки, – найдуся теперь *народъ рускій*, въ частехъ подъ поединчими, або цѣлкомъ подъ розмаитыми панованями

уважаний” [4, с.28]. І.Могильницький спростував твердження сучасників, які на початку ХІХ ст. або взагалі про українську мову не згадували, тим самим заперечуючи її існування, або ототожнювали її зі старослов'янською, вважали просторіччям російської чи польської мов тощо.

Водночас І.Могильницький не зміг позбутися відчуття, начебто народна мова не цілком придатна для літературних потреб, обстоював поширену в тогочасному слов'янознавстві думку про необхідність розрізняти народну й писемну, літературну мови. Услід за М.Смотрицьким, М.Ломоносовим, Й.Добровським вважав, що літературна мова має бути більш культурною, вишуканою, на відміну від місцевої говірки неосвіченого селянства. Цього можна досягти шляхом поєднання мови простого народу з церковнослов'янською. Саме через мовно-літературні засади, стверджує Я.Грицак, перемишльське товариство не могло стати виразником чітко української національної орієнтації [17, с.49]. Характерно, що митрополит (із 1816 р.) М.Левицький, один з ініціаторів заснування товариства з метою національно-культурного пробудження русинів, у 30-х роках виступив за заборону видань народною мовою. Беззаперечною заслугою перемишльських священиків стало усвідомлення національної окремішності русинів серед інших слов'янських народів. Діячі товариства не мали сумніву в тому, що мова руських селян у Галичині, по суті, тотожна з мовою простолюду на етнічних землях під владою Російської імперії [17, с.49].

Услід за І.Могильницьким у середовищі перемишльських просвітителів було підготовлено ряд граматик руської мови, що засвідчили виділення мовознавства в окрему галузь українознавства як науки. Майже одночасно з І.Могильницьким закінчив рукопис свого граматичного підручника священик І.Лаврівський, викладач Перемишльської духовної семінарії. Роботу написано німецькою мовою під назвою “*Versuch über die Sprachlehre der Ruskischen Sprache, wie solche sammt ihren Unter-Mundarten in den Königreichen Galizien und Lodomerien gesprochen wird*” (“Спроба граматики руської мови, складеної з піддіалектів, якими розмовляють в Королівстві Галіції й Лодомерії”) [31, с.60]. Крім того, він написав для потреб парафіяльного шкільництва підручник із методики, словник руської мови, буквар. Єдиний надрукований посібник І.Лаврівського, що побачив світ 1838 р. у Перемишлі, мав назву “*Elementarz ruski, niemiecki i polski dla szkół parafialnych w Galicji*” [2, с.432]. І.Лаврівський рішуче підтримав погляди про самостійність і рівноправність руської мови. В основу літературної мови Лаврівського було покладено живу народну мову, фактично рідні йому лемківські говірки, хоч і на ній позначився незначний вплив церковнослов'янщини [15, с.10].

1830 р. у Будимі вийшла книжка закарпатського вченого, священика Михайла Лучкая, побудована переважно на матеріалі “карпато-руського говору”, “*Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae*” (“Грамастика слов'яноруська, або старослов'янська, побудована на діалектах мови, вживаної в Карпатських горах Малоросії”) [31, с.60]. М.Лучкай, мабуть, перший відзначив, що із 42 літер кирилиці звукове значення мають тільки 29, пропонував спростити правопис (усунути літеру ь, яка не позначає жодного звука, що зробить друкування на п'ять відсотків дешевшим, вилучити ряд літер, які дублюють одна одну, тощо) [20, с.22].

Автором першої друкованої граматики української мови в Галичині, написаної німецькою мовою під назвою “*Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien*” (“Грамастика рутенської або малоросійської мови в Галичині”) та виданої в 1834 р. у Перемишлі, став Йосиф Левицький. Він знайомив європейського читача з особливостями української мови, обстоював мову, якою говорить 8 млн. жителів, “самостійність у теорії”. “Але в практиці, – стверджував М.Возняк, – не написав Левицький граматики цього народу, тільки граматику якогось великорусько-білорусько-церковно-слав'янсько-польсько-українського макаронізму, яким, здається, і сам автор ніколи не говорив”. За висловом М.Возняка, підручник Й.Левицького був “легким переходом до великорущини” [11, с.107]. Отже, у книзі була представлена не справжня мова, якою розмовляло українське населення, а дивний сурогат, мішанина старослов'янських, українських, великоруських і польських слів.

Й.Левицький усе життя виступав прихильником старослов'янської мови, етимологічного принципу правопису (за написання ь у кінці слів після твердих приголосних) і вкрай критично ставився до тих, хто обстоював фонетику. Поставивши собі за мету, писав О.Маковей, “лучити мову давньої літератури з живою народною мовою, він своєї гадки не покинув і “служив двом панам” [23, с.24]. Макаронічної мови не позбувся автор у всіх своїх наступних статтях, спричинився до гальмування розвитку української літературної мови в Галичині на народній основі [22, с.147].

Серед авторів перших граматик, що стали на захист народної мови, виділявся священик Й.Лозинський, учений і публіцист. Він ще в 1833 р. написав польською мовою граматику української мови (“*Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego)*”), яка з різних причин вийшла друком аж у 1846 р. у Перемишлі. Автор виступив прихильником не церковнослов'янської мови, а живої народної, прямо писав, що у письмі ми хочемо бачити те очима, що в мові чуємо вухами [7, с.ХХХVІ]. Відомий вчений-філолог Євген Грицак назвав Й.Лозинського “автором найкращої до 1848 р. української грама-

тики, опертої на живій народній мові, й гарного букваря, складеного народньою мовою, але не виданого друком” [16, с.456]. Водночас Й.Лозинський пішов за тими, хто, за висловом І.Огієнка, “закликають любити свою “руську” мову, але кличуть по-польськи чи німецьки” [24, с.175]. Й.Лозинський послідовно обстоював фонетичний принцип правопису, необхідність реформи або заміни кирилиці, яку вважав занадто громіздкою азбукою для українського письма. Такі самі думки він знайшов у відомого славіста В.Копітара, який називав кирилицю “варварсько-грецькою”, бо в ній багато зайвих літер, деякі букви читаються двояко тощо [20, с.24].

На сторінках львівського тижневика “Rozmaitości”, що виходив як літературний додаток до урядової “Gazety Lwowskiej”, Й.Лозинський надрукував у 1834 р. статтю “O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego”. Автор навів аргументи на користь польського алфавіту для передачі звуків руської мови на письмі. На його думку, граматики руської мови досі не існувало: з праці О.Павловського 1818 р. небагато можна було скористати, а в новій граматиці Й.Левицького містилися виписки з творів, читаючи які важко сказати, що це чиста народна мова. Всі письменники писали згідно з правилами церковнослов'янської мови. Отже, руська мова як неписемна має свободу вибору такого алфавіту, який був би найвигіднішим. Таким алфавітом Й.Лозинський вважав польський, аргументуючи свою позицію тим, що “абцадло” простіше для сприйняття (самі назви кирилических букв *буки, добро, віде* й т.д. мають у собі більше звуків, ніж короткі *be, de, wi* польського алфавіту; кирилиця має багато букв, неоднакових із вигляду, але однакових у вимові; при запровадженні “абцадла” стануть простішими форми відміни й дієвідміни тощо) [23, с.33].

Й.Лозинський сподівався, що запровадження латинки сприятиме розповсюдженню руцини між іншими слов'янськими народами, дасть змогу, за його висловом, “європеїзувати” мову галичан. Наприклад, усі поляки, що живуть із русинами, добре розуміють і навіть спілкуються поруськи, однак, вважав автор, мало хто захоче вчитися кирилиці, щоб читати руські книжки. Кирилиця – це одяг мертвої мови, латиниця – живих мов, знана в цілому світі. Єдину перевагу кирилиці над “абцадлом” Й.Лозинський бачив у тому, що для звуків, позначуваних латинськими літерами *cz, sz, szcz*, кирилиця має окремі знаки *ч, ш, щ*. Однак це не зменшує переваг “абцадла”, тож русини повинні взяти за зразок письмо поляків і чехів. Кирилицю можна лишити як предмет, необов'язковий у сільських школах, лише для тих, кому необхідно знати церковнослов'янську мову, приміром, для священників, дяків і т.д. [21, с.45; 29, с.570, 571]. Як зразок для

наслідування, Й.Лозинський видав латинкою 1835 р. у Перемишлі опис українського весілля з обрядовими піснями під назвою “Ruske wesila”. Показово, що перший варіант своєї праці автор написав “гражданкою” із збереженням кількох кирилических букв, фонетичним у своїй основі правописом [3, с.5, 40].

Виступаючи зачинателем “азбучної війни” в Галичині, Й.Лозинський не зрозумів важливої суспільної сутності алфавітного питання. І.Франко назвав “виступ Лозинського ... легкомисним та слабо обдуманим”, який “можна почасти виправдати ... польським домашнім вихованням, що тоді було загальним явищем у священничих родинах галицько-руських” [29, с.584]. Очевидно, впровадження “абцадла” в писемність галицьких русинів стало б на перешкоді єдності культурного процесу на українських землях під владою Австрії та Росії, було б серйозним чинником посилення загрози асиміляції місцевого населення.

Виступ Й.Лозинського наштотхнувся на рішучий спротив галицько-руської інтелігенції, духовенства. Й.Левицький, руський парох на Яворівщині, написав у відповідь статтю, поміщену в додатку до річника “Rozmaitości” за 1834 р. (“Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego”). Автор статті спростував усі дев'ять положень Й.Лозинського, що обґрунтовували доцільність запровадження польської абетки до українського літературного письма. Зокрема, підкреслювалося, що букви не читають по назвах, греки не повинні перейти на польське “абцадло” тому, що називають свої букви *альфа, бета, гамма* й т.д.; польська графіка не має букв на руські звуки *sz, szcz, cz, ch*, де русин уживає тільки однієї букви тощо [29, с.571]. На думку автора, не можна відмовлятися від кирилиці, що має для русинів глибоке історичне коріння, через відсутність граматики, бо поляки мали також швидше “красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків” [29, с.573].

З аргументованою відповіддю проти латинізації руської писемності в Галичині виступив лідер “Руської трійці” М.Пашкевич, який навесні 1836 р. видав у Перемишлі брошуру польською мовою “Азбука і abecadło”*. Автор уміло, пункт за пунктом, спростував погляди Й.Лозинського. Як можна ввести латинське абцадло до загальнослов'янського письма, коли, скажімо, поляки, чехи чи південні слов'яни читають по-різному? “Адже скільки народів, – писав М.Пашкевич, – стільки й окремих літератур, стільки ж окремих правописів”. На його думку, граматика “не

* Підзаголовок “Uwagi nad rozprawą ‘O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, napisaną przez ks. J.Łozińskiego, umieszczoną w ‘Rozmaitościach’ Lwowskich z roku 1834, №29”.

мусить бути першоосновою письменства. Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися своїй мові не з граматики, а з живої мови і її літератури...” [6, с.127, 130]. У рецензії на “Руське весілля”, що була вперше надрукована у “Русалці Дністровій”, М.Шашкевич став на захист кирилиці, проти латинки. “Найбільшою обманною, – писав він, – ба неспрощеним гріхом в сем ділі є, що писатель, відвергнувши азбуку питома руськую, прийняв букви ляхські, котрі ціло не пристають к нашому языкові” [5, с.170, 171].

“Азбучна війна” мала важливе суспільно-політичне й наукове значення у справі піднесення національної самосвідомості галицько-руської інтелігенції. Й.Лозинський у своїх спогадах із приводу цієї війни писав: “Критики не щадили своїх острьх, хотя не дуже сильных стрѣль; ...опинія публична на Руси розбудилась и противъ моего мнѣнія рѣшительно высказалась. ... По той статї Русини якъ бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили” [23, с.42, 43]. “Питанє про заміну руської азбуки на польське абецадло не маловажне, – стверджував на схилі віку Я.Головацький, – се було питанє про жите: бути чи не бути русинам у Галичині. Коли б галичани в 30-их роках прийняли були польське абецадло, – пропала би руська індивідуальна народність, пропав би руський дух...” [23, с.35]. “Азбучна війна”, одностайне відстоювання в ній місцевою руською інтелігенцією кирилиці як традиційної народної святині, виразника національної самосвідомості й східнослов'янської єдності розворушили тодішню українську громадськість Галичини, сприяли її консолідації в боротьбі з полонізацією, за розвиток національної культури. Водночас поява полемічних алфавітно-правописних праць спонукала передових представників інтелігенції до зацікавлення мовознавчою проблематикою, вивчення живої народної мови, що сприяло розвитку українського мовознавства й усвідомленню етнічної єдності населення по обидва боки російсько-австрійського кордону [3, с.32].

Отже, українське мовознавство стало однією з галузей українознавства, що почала розвиватися в Галичині у перші десятиліття ХІХ ст. на науковій стадії національного відродження, “збирання спадщини” (фаза А, за періодизацією чеського історика М.Гроха). Усвідомлення самостійності української мови зі своєю славною історією у сім'ї слов'янських мов та успіхи національно-духовного пробудження на Наддніпрянщині, у західних і південних слов'ян підготували ґрунт для “Русалки Дністрової”. Діяльність “Руської трійці”, що вперше ввела народну мову галицьких русинів у літературу, започаткувала новий етап у розвитку української літературної мови та мовознавства.

1. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль–Львів, 2002. – 497 с.
2. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття. Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с.
3. Лозинський Й.І. Українське весілля / Опрацювання тексту, упорядкування і вступна стаття Р.Ф.Кирчіва. – К., 1992. – 176 с.
4. Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Грещука. – Івано-Франківськ, 2003. – 132 с.
5. Русалка Дністровая. – К., 1987. – 206 с.
6. Шашкевич М. Твори. – К., 1973. – 191 с.
7. Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. – Przemyśl, 1846.
8. Андрохович А. Львівське “Studium Ruthenum” // Записки НТШ. Праці фільольогічної секції під редакцією К.Студинського. – Т.СХХХVI–СХХХVII. – Львів, 1925. – С.43–105.
9. Брок П. Иван Вагилевич (1811-1866) та українська національна ідентичність // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Вип.1-2. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – С.389-416.
10. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. // Записки НТШ. – Т.ІХХХІХ. – Кн.ІІІ. – Львів, 1909. – С.111-143.
11. Там само. – Т.ХС. – Кн.ІV. – Львів, 1909. – С.33-118.
12. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924. –178 с.
13. Грещук В. “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” І.Могильницького в обороні прав української мови // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип.ІІ. – С.11-18.
14. Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.11-16.
15. Грещук В. Українська мова в Галичині кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. // Українознавчі студії. – 1999. – №1. – С.3-12.
16. Грицак Є. Вибрані українознавчі праці. – Перемишль, 2002. – 543 с.
17. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – 360 с.
18. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Укр. історик. – 1989. – №4. – С.60-68.
19. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
20. Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-х рр. ХІХ ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.16-27.
21. Лесюк М. Початок азбучної війни в Галичині // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Вип. 5-6. – Львів–Вінніпег, 2004. – С.41-56.
22. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму // Галичина. – 2003. – №9. – С.145-153.
23. Маковей О. З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський) // Записки НТШ. – Т. LI. – Львів, 1903. – С.1-58.

24. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995. – 296 с.
25. Орлевич І. Становлення української мови в Галичині (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.). – Львів, 2000. – 188 с.
26. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – 392 с.
27. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 59-70.
28. Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833-47 / Відбитка з XI і XII тому Збірника фольклоричної секції НТШ. – Львів, 1909. – XXXVIII с.
29. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Збір. творів у 50-ти т. – Т. 47. – К., 1986. – С. 549-650.
30. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Збір. творів у 50-ти т. – Т. 26. – К., 1980. – С. 74-93.
31. Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – 255 с.
32. Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал. України. – Львів, 1919. – 179 с.

The article deals with the development of Ukrainian linguistics in Galicia in the first third of the 19th century up to "Rusalka Dnistrova" being published. The first grammars of the Ukrainian language and their value in Ukrainian national revival are analysed. The awareness of the Ukrainian language independence with its glorious history and the successes of national-spiritual awakening in Naddniprovyanshchyna (Ukrainian lands under Russian ruling), among Western and Southern Slavs prepared the ground for "Rus'ka Trytisia" appearance.

І.С. Монолатій

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ГАЛИЧИНИ (1867–1914 рр.): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО- ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток світової цивілізації завжди супроводжувався прагненням етносів-націй до національно-державного самовизначення, однією з форм якого були прагнення до національно-культурної, політичної чи адміністративно-територіальної автономії, повної незалежності, спроби приєднання до сусідніх, споріднених держав [12, с. 30, 36]. Велике значення в осмисленні етнополітичних процесів, виявленні основних тенденцій, пріоритетів в етнополітиці, розгляд їх у динамічному розвитку, органічному зв'язку із соціально-економічною, політичною, духовно-культурною та іншими сферами має дослідження етнополітичної системи держави [2, с. 41; 3, с. 126-127].

Монолатій І.С. Етнонаціональні спільноти Галичини (1867-1914 рр.): теоретико-методологічні засади історико-етнологічного дослідження.

Основними елементами етнополітичної системи держави є етнонаціональні спільноти, національні громадські об'єднання й державні інституції, що регулюють міжетнічні стосунки чи ними визначаються [4, с. 189]. Водночас, державна політика у національному питанні включає багато аспектів, зокрема, щодо форми державного устрою, одержання громадянства, забезпечення рівних прав стосовно використання і вживання національних мов, законодавства в галузі шкільництва, інформаційної сфери. Збалансованість політичних стосунків залежить також і від пропорційності представництва етнонаціональних спільнот у центральних і місцевих органах влади [4, с. 189-190]. До того ж етнонаціональні чинники державотворчого процесу визначають не лише стан і рівень сучасних міжнаціональних відносин в Україні – їх природа й діапазон значно ширші, вони охоплюють міждержавні відносини, ставлять перед державою, владними інститутами комплекс економічних, правових, політичних і силових питань [6, с. 165].

Тому особливості актуальності набуває вивчення джерел таких явищ, їхньої генези й розвитку. Під цим кутом зору викликає неабияке зацікавлення період сер. XIX – поч. XX ст. – епоха національних ідей, національних рухів і національних спільнот. Саме у даний час зароджується націоналізм і пошуки національної ідентичності визначають долю багатьох народів і держав.

Помітним історичним феноменом XIX – XX ст. є етнонаціональні спільноти Галичини [7, с. 153]. Вони сформувались власне у цей період і значною мірою набули свого статусу завдяки національній політиці Австро-Угорщини. В діяльності її урядів стосовно етнонаціональних спільнот відобразились складні суспільні та національно-культурні процеси, які найбільш ефективно піддавалися трансформаціям, що відбувалися в Габсбурзькій монархії під час кризи 1867–1914 рр. [10, с. 248; 16, с. 253-254].

Вихідний рубіж дослідження – остаточне оформлення дуалізму в Австрійській імперії і перетворення її на Австро-Угорщину у грудні 1867 р. Початок Першої світової війни у червні 1914 р. та поступовий колапс Габсбурзької монархії внаслідок цього визначили кінцеву межу роботи [1, с. 5-7; 5, с. 314].

Дослідження етнонаціональних спільнот Галичини – багатопланова й актуальна проблема. Комплексне вивчення їх як об'єкта та суб'єкта національної політики Австро-Угорщини до останнього часу не здійснювалось [17, с. 124, 125]. Грунтовних праць, у яких висвітлювався б склад етнонаціональних спільнот, основні етапи у їх розвитку, фактори, що впливали на нього, найважливіші тенденції у динаміці націо-